

Μνήμων

Τόμ. 24, Αρ. 2 (2002)

Κ. Θ. Δημαράς, Ιστορία της Νεοελληνικής εποχής μας, Αθήνα, Γνώση, 2000

ΕΙΡΗΝΗ ΠΥΡΠΥΛΗ

doi: [10.12681/mnimon.753](https://doi.org/10.12681/mnimon.753)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΥΡΠΥΛΗ Ε. (2002). Κ. Θ. Δημαράς, Ιστορία της Νεοελληνικής εποχής μας, Αθήνα, Γνώση, 2000. *Μνήμων*, 24(2), 434-438. <https://doi.org/10.12681/mnimon.753>

αντιμετώπιση των μεγάλων αυτών ζητημάτων.⁷ Το θέμα που κυριαρχεί στο κεφάλαιο αυτό αφορά τη συγκρότηση ταυτοτήτων, τη διαδικασία με την οποία άτομα της ίδιας κοινωνικής, οικονομικής ομάδας συντάσσονται με τη μία ή την άλλη εθνική κατηγορία, καθώς επίσης και τον τρόπο με τον οποίο άλλα άτομα προσπαθούν να αποφύγουν μια τέτοια ένταξη. Εμφανίζονται σχέσεις εξουσίας μεταξύ τους,⁸ ενώ το στοιχείο της πολιτικής επανέρχεται στο επίπεδο της καθημερινής ζωής και των διανθρώπινων σχέσεων στο δημόσιο και το ιδιωτικό πεδίο μέσα από μια σειρά συγκρούσεων σε μια εποχή ταραχών και αποφασιστικών γεγονότων, όπως τα γεγονότα του ΄Γλιντεν του 1903.⁹

Οι καταγραφές των λογιστικών βιβλίων του εμπόρου Κατσουγιάννη για το κρίσιμο διάστημα των ταραχών του ΄Γλιντεν παρουσιάζουν κενά και δεν διαφωτίζουν τα ίδια τα γεγονότα. Η αναδρομή σε άλλες

7. Hans Medick, «Mikro-Historie», στο: Winfried Schulze (επιμ.), *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie*, Γκέτινγκεν, Vandenhoeck - Ruprecht, 1994, σ. 43 κ.εξ.

8. Στην άσκηση εξουσίας σε όλα τα επίπεδα των ανθρώπινων σχέσεων και όχι μόνο σ' εκείνο της πολιτικής, καθώς και στο ρόλο που διαδραματίζουν οι σχέσεις εξουσίας αναφέρεται ο Wolfgang Hardtwig, «Alltagsgeschichte heute. Eine kritische Bilanz», στο: Winfried Schulze (επιμ.), *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro-Historie*, ό.π., σ. 22.

9. Για την επανανακάλυψη της πολιτικής και την επιστροφή της στο επίκεντρο του ιστορικού ενδιαφέροντος στα πλαίσια

πηγές ήταν επομένως αναγκαία, προκειμένου να γίνει δυνατή η ανάδειξη συγκεκριμένων αναζητήσεων του συγγραφέα. Το ενδιαφέρον του για τα γεγονότα και τη σημασία που αυτά είχαν για τους ανθρώπους μιας μικρής κοινωνίας αντικατοπτρίζεται στην επιμονή του να τα παραθέσει και να τα συσχετίσει με αρχαιικά δεδομένα, μια επιλογή που σε κάποια σημεία καθιστά το κείμενο ανισοβαρές, καθώς ανατρέπονται οι αρχικές προθέσεις του συγγραφέα για μια μικροϊστορική οπτική. Η παράθεση ονομάτων και γεγονότων διαφωτίζει τις εξελίξεις ενός δεδομένου χρονικού διαστήματος, αλλά μεταβάλλει το χαρακτήρα του εγχειρήματος, όπως έχει διαμορφωθεί μέχρι το σημείο εκείνο.

Με εξαίρεση κυρίως το κεφάλαιο «Αγώνας θέσεων και αντιθέσεων», στο οποίο η παρουσίαση των γεγονότων αναδεικνύεται σε κύριο μέλημα του συγγραφέα, το έργο ισορροπεί ανάμεσα στα δεδομένα των λογιστικών βιβλίων, την ανάλυσή τους και την επένδυσή τους με την αναγκαία θεωρητική και πραγματολογική ερμηνεία, ώστε το τελικό αποτέλεσμα να δικαιώνει τις προθέσεις και τις προσπάθειες του ερευνητή.

της μικροϊστορικής οπτικής και της ιστορίας της καθημερινής ζωής κάνει λόγο ο Geoff Eley, «Wie denken wir über Politik? Alltagsgeschichte und die Kategorie des Politischen», στο: Berliner Geschichtswerkstatt (επιμ.), *Alltagskultur, Subjektivität und Geschichte*, ό.π., σ. 17-36 και ο W. Hardtwig, «Alltagsgeschichte heute», ό.π., σ. 23.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, Αθήνα, Γνώση, 2000, κγ' + 946 σ.

Η *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του Κ. Θ. Δημαρά, της οποίας η 9η έκδοση κυκλοφόρησε πρόσφατα από τη «Γνώση», αποτελεί, από πολλές απόψεις, σημείο αναφοράς και για τους ειδικούς επι-

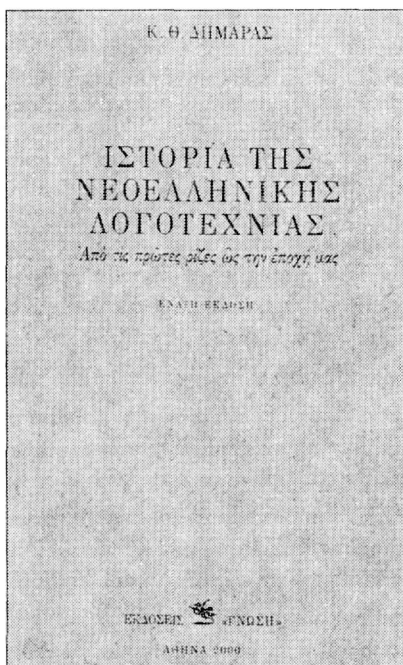
στήμονες και για το ευρύτερο κοινό. Είναι ενδιαφέρον, λοιπόν, να παρακολουθήσουμε το τι σημαίνει για το πεδίο της ιστοριογραφίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας και για τη διαμόρφωση της νεοελληνικής πο-

λιτισμικής ταυτότητας η ερμηνευτική πρόταση του Δημαρά για τη λογοτεχνική παράδοση, αλλά και το τι ερωτήματα μπορεί να θέσει στο παρόν.

Οι πρώτες προσπάθειες στο χώρο της ιστοριογραφίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας κατά τον 19ο αιώνα, είναι γραμματολογικά έργα με καταλογογραφικό χαρακτήρα. Το πέρασμα από τα χρονικά στην αφηγηματική ιστοριογραφία γίνεται με τις ιστορίες που γράφτηκαν από Φαναριώτες στα πλαίσια του αγώνα τους για πνευματική ηγεμονία. Τα έργα αυτά, που προβάλλουν κυρίως τις φαναριώτικες αξίες, δεν προτείνουν ένα ολοκληρωμένο ερμηνευτικό σχήμα της λογοτεχνικής παράδοσης. Ταυτόχρονα, ακούγονται φωνές που προτείνουν άλλες αξίες και κριτήρια, χωρίς όμως να αρθρώσουν μια συγκροτημένη πρόταση. Οι Επτανήσιοι, για παράδειγμα, παρόλο που επιχείρησαν γραμματολογικές παρεμβάσεις, δεν έγραψαν ιστορία της λογοτεχνίας. Από το 1880 και μετά, οι Δημοτικιστές, και κυρίως ο Παλαμάς με το κριτικό έργο του, επιδιώκοντας μια νέα ερμηνεία της παράδοσης, προσπάθησαν να συγκροτήσουν έναν νεοελληνικό λογοτεχνικό κανόνα με βάση ένα σύστημα θεωρητικών αρχών. Την ίδια εποχή, διάφορα λογοτεχνικά περιοδικά διατυπώνουν γραμματολογικές προτάσεις, που δεν αμφισβητούν, όμως, σοβαρά το παλαμικό μοντέλο της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Ο επόμενος μεγάλος σταθμός είναι η *Ιστορία...* του Κ. Θ. Δημαρά που αφομοιώνει δημιουργικά τις απόψεις του Παλαμά και ταυτόχρονα ανοίγεται σε νέους ορίζοντες. Το 1948 κυκλοφόρησε ο α' τόμος και το 1949 ο β' τόμος από τον εκδοτικό οίκο «Ίκαρος». Η *Ιστορία...* επανεκδίδεται 8 φορές έως σήμερα, αναθεωρημένη κάθε φορά, με εμπλουτισμό του κειμένου και διαρκή ενημέρωση των σημειώσεων και της βιβλιογραφίας. Η καλαίσθητη 9η έκδοση, από τον εκδοτικό οίκο «Γνώση» πια, με επιμέλεια της Κωστούλας Σκλαβενίτη, έρχεται να καλύψει το κενό που είχε αφήσει η προ πολλού εξαντλημένη στην αγορά

8η έκδοση της *Ιστορίας...* (του 1987) και να συναντήσει τις ζητήσεις του σύγχρονου αναγνωστικού κοινού. Το έργο είναι πιο ευανάγνωστο καθώς το κείμενο έχει απλωθεί σε 946 σελίδες με τις εικόνες αρμονικά ενσωματωμένες στην ροή του. Ο Δημαράς είχε προλάβει να ελέγξει το κείμενο και να συμπληρώσει τις σημειώσεις και τη βιβλιογραφία με τα νεώτερα πορίσματα της έρευνας, όχι όμως και να ολοκληρώσει τον πρόλογο για τη νέα αυτή έκδοση.

Στον πρόλογο, πάντως, της 1ης έκδοσης της *Ιστορίας...*, ο οποίος διασώζεται και στις επόμενες, εκτίθεται ο καταστατικός χάρτης της εργασίας. Εδώ θα απομονώσουμε ορισμένα μόνο σημεία που αναδεικνύουν την αλλαγή παραδείγματος που επέφερε στο πεδίο της ιστοριογραφίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας η γραμματολογική πρόταση του Δημαρά, με τη μετάτρεψη του μεθοδολογικού προσανατολισμού και τη μεταβολή των κριτηρίων συγκρότησης του αντικειμένου μελέτης. Αρχικά, διασαφηνίζονται οι όροι που αποτε-

λούν τον τίτλο: ο όρος *λογοτεχνία* διευρύνεται με διαδοχικούς ομόκεντρους κύκλους υπερβαίνοντας έτσι τη συμβατικά προσδιορισμένη ρομαντική έννοιά του. Έτσι στη λογοτεχνία περιλαμβάνονται όχι μόνο τα γραπτά κείμενα με φανταστικό χαρακτήρα, αλλά και ο προφορικός λόγος, όπως το δημοτικό τραγούδι, και έργα με επισημονικό χαρακτήρα, αλλά με ιδιαίτερα επεξεργασμένη μορφή, που βοηθούν να κατανόησουμε το πνεύμα που επικρατεί στη λογοτεχνία σε κάθε εποχή. Από την άποψη αυτή, οι όροι *ιστορία της λογοτεχνίας*, *ιστορία των γραμμάτων* και *ιστορία της παιδείας* (και, από την 6η έκδοση του 1975, *ισως και ιστορία των συνειδήσεων*) είναι εναλλάξιμοι. Ο χαρακτηρισμός νεοελληνικός προσδιορίζει τις επιλογές της έρευνας. Το κριτήριο επιλογής ή αποκλεισμού είναι η γλώσσα στην οποία είναι γραμμένα τα κείμενα. Ο όρος *ιστορία* αναδεικνύει τον αφηγηματικό χαρακτήρα της μελέτης. Η αδιάκοπη ροή του χρόνου επιβάλλει την απομάκρυνση από την απλή παράθεση, σε χρονολογική τάξη, ειδικών μονογραφιών και την ανάληψη της προσπάθειας για μια συνθετική θεώρηση που απαιτεί αφηγηματική μορφή. Στη συνέχεια, διευκρινίζονται τα κριτήρια περιοδολόγησης και διαγράφεται ο ρυθμός αλλαγής των εποχών. Ο κοινωνικός χαρακτήρας του φαινομένου της λογοτεχνίας και η στενή σύνδεση της λογοτεχνικής με την εξωλογοτεχνική σειρά επιβάλλουν συχνά τη χρήση χρονολογιών της πολιτικής ιστορίας για την χάραξη των τομών στην ιστορία της λογοτεχνίας, ιδιαίτερα σε παλαιότερες εποχές όπου δεν υπάρχει πυκνή λογοτεχνική δραστηριότητα. Μετά τη δημιουργία ελληνικού κράτους, η πύκνωση των εκδηλώσεων του λογοτεχνικού φαινομένου και ο αυτόνομος χαρακτήρας των λογοτεχνικών ειδών υποδεικνύουν τη χάραξη τομών με εσωτερικά κριτήρια. Τη μέθοδό του ορίζει ο ιστορικός, ως υποταγμένη στα πράγματα και όχι προκαθορισμένη: επιδιώκει την αντικειμενική θεώρηση του παρελθόντος μέσα από τη συνάντηση της κρίσης του και της κρίσης της

εποχής του με την κρίση της εποχής του έργου που εξετάζεται και με τις κρίσεις που εξέφρασαν οι διαδοχικές γενιές. Στο τέλος, τονίζει τον διάλογο της *Ιστορίας...* με προηγούμενα έργα και, ενδεχομένως, με μελλοντικά.

Τυπικά, κάθε αφηγηματική ιστορία της λογοτεχνίας επιδιώκει να αναπαραστήσει και να εξηγήσει το παρελθόν. Αφού οι ιστορικοί πιστεύουν ότι το παρελθόν υπήρξε αντικειμενικά, θεωρούν ότι μπορούν να προωθήσουν τη γνώση προσφέροντας νέες εκδοχές του, που καθίστανται αληθοφανείς χάρη στη συμμόρφωσή τους με τους κανόνες της ιστοριογραφίας ως επιστημονικού κλάδου. Μια ιστορία της λογοτεχνίας συσχετίζει συγγραφείς και κείμενα, προτείνει ιεραρχίες, επιλέγει το σημείο εκκίνησης και το τέλος της παρουσίασης του παρελθόντος, αφηγείται μεταβάσεις μέσα στο χρόνο από τη μία κατάσταση στην άλλη, ενισχύει την αξιοπιστία της αφήγησης με επιχειρηματολογία. Ερμηνεύει τα κείμενα με βάση την επιλογή ενός μόνο μέρους από το πεδίο των οικονομικών, των πολιτικών, των κοινωνικών, των πολιτισμικών ή των λογοτεχνικών συμφορομένων, υποθέτει αιτιακές σχέσεις για να εξηγήσει τις λογοτεχνικές αλλαγές. Κατασκευάζει, με αυτό τον τρόπο, μια εκδοχή του λογοτεχνικού παρελθόντος σύμφωνα με κάποιες πολιτισμικές αξίες.

Ο Δημαράς, στην *Ιστορία...* του, προτείνει ένα σχήμα ερμηνείας της λογοτεχνικής παράδοσης που βασίζεται στη σχέση των ανανεωτικών διανοητικών κινημάτων με τις κυρίαρχες πνευματικές αδράνεις, με όρους ρήξης και συνέχειας. Για τον σκοπό αυτό, συστηματοποιεί και περιλαμβάνει στην ιστορική αφήγηση πνευματικά φαινόμενα, όπως ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός και ο Ρομαντισμός. Κριτήριο ταξινόμησης είναι ο συλλογικός χαρακτήρας των φαινομένων που προκύπτει από τους μέσους όρους. Οι τομές μπαίνουν εκεί όπου εντοπίζονται, με ποσοτικές μετρήσεις, πυκνώσεις των φαινομένων. Ο Δημαράς κρατούσε ανοιχτό το αντικείμενο μελέτης, επα-

νερχόμενος σε κάθε νέα έκδοση με αναθεωρήσεις, τροποποιήσεις, προσθήκες, διευρύνσεις. Επιδίωξε να εισαγάγει στον ελληνικό ιστορικό και κριτικό λόγο μια αυστηρή μεθοδολογία που οργανώνεται γύρω από την ανάδειξη των «πολλαπλών αιτίων» και τις «διαδοχικές προσεγγίσεις». Οι «διαδοχικές προσεγγίσεις» που προσδίδουν ανοιχτό χαρακτήρα ακόμα και στο πεδίο έρευνας —όπως αποτυπώνεται αυτός ο χαρακτήρας στο σχέδιο τίτλου της 9ης έκδοσης: *Από τον αισθητισμό (ή ίσως τη λογοτεχνική κριτική) στην ιστορία των συνειδήσεων*—, αναδεικνύουν την ιστορικότητα του ίδιου του ιστορικού. Ο ερευνητής, μέσα από διαφορετικά κάθε φορά συμφραζόμενα, με διαφορετικές δεκτικότητες και διαφορετικά ερωτήματα, προσεγγίζει αλλεπάλληλα το ερευνητικό αντικείμενο. Διαμορφώνεται έτσι ένας λόγος ο οποίος κατασκευάζει τη δημόσια εικόνα του ιστορικού ως προσώπου με επιστημονικό ήθος που αντιστέκεται στις πνευματικές αδράνειες της εποχής του.

Στην εποχή μας, κατά την οποία συζητούνται οι θεμελιακές προϋποθέσεις της Ιστορίας της Λογοτεχνίας ως επιστημονικού κλάδου, η κατασκευή της ιστορικής αφήγησης, οι ταξινομικές κατηγορίες και η επιστημολογική εγκυρότητα της ιστορικής γνώσης, η γραμματολογική πρόταση του Δημαρά θέτει αναπόδραστα ερωτήματα. Ένα ζήτημα, λοιπόν, για την έρευνα, είναι ο διάλογος που αναπτύσσουν οι επιστημολογικές προϋποθέσεις και τα ερμηνευτικά σχήματα της λογοτεχνικής παράδοσης της *Ιστορίας*..., με τα βασικά ερωτήματα και τους θεωρητικούς προβληματισμούς του παρόντος. Ένα άλλο ζητούμενο για την έρευνα είναι ο προσανατολισμός της στην ανάδειξη της μεταϊστορικής δομής της *Ιστορίας*... Η μεταϊστορική βάση κάθε ιστορικού έργου, που αποτελείται από τους κυρίαρχους ρητορικούς «τρόπους», συγχροτεί την «φιλοσοφία της ιστορίας» που υποβασιάζει το έργο.

Πέρα από το ερώτημα αν μια ιστορία της λογοτεχνίας μπορεί να προωθήσει τη

γνώση του λογοτεχνικού παρελθόντος, η ίδια είναι ένα κείμενο του οποίου η αξιοποίηση από την κοινότητα πρέπει να ερευνηθεί. Το εγχείρημα θα έχει πολλαπλά οφέλη και για την Ιστοριογραφία της Λογοτεχνίας και για τη Διανοητική Ιστορία. Η Ιστορία της Λογοτεχνίας, ως θεσμική συγκρότηση της γνώσης για τη λογοτεχνία, άρα ως θεσμική συγκρότηση και της ίδιας της λογοτεχνίας ως αντικειμένου μελέτης της, αποτελεί μια πρακτική διαμόρφωσης και οργάνωσης της κουλτούρας μιας κοινότητας υποκειμένων. Αποδίδοντας μια αίσθηση συνέχειας ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, ενισχύει τη συλλογικότητα της κοινότητας στην οποία απευθύνεται, και οργανώνει την πολιτισμική ταυτότητά της. Η *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* του Κ. Θ. Δημαρά, με όρους κριτικής επικράτησης, δημόσιας αποδοχής και ακαδημαϊκής επιτυχίας, αποτελεί το μεγαλύτερο επίτευγμα στο πεδίο της ιστοριογραφίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας, καθορίζοντας τον τρόπο κατανόησης του λογοτεχνικού μας παρελθόντος και προσδιορισμού της πολιτισμικής μας ταυτότητας. Ακόμη και σήμερα, εξακολουθούμε να σκεφτόμαστε, τουλάχιστον εν μέρει, με τους όρους του δημαρικού ερμηνευτικού σχήματος. Η μελέτη, λοιπόν, της πρόσληψης και της χρήσης της *Ιστορίας*... από την επιστημονική, αλλά και την ευρύτερη, κοινότητα, θα αναδείξει την πολιτισμική λειτουργία της *Ιστορίας της Λογοτεχνίας*.

Η Ιστορία της Λογοτεχνίας ως θεσμός είναι μια συλλογική διαδικασία που συνεχίζεται διαλογικά μέσα στις γενιές. Η προέλευση της *Ιστορίας*... του Κ. Θ. Δημαρά, από άλλα συμφραζόμενα που θέτουν άλλα ερωτήματα, και η διαδοχική πρόσληψή της, καλούν σε διάλογο το παρόν μας, σχετικοποιώντας, με αυτόν τον τρόπο, τα δικά μας ιστορικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα, τις δικές μας παραδοχές. Η νέα έκδοσή της μας καλεί, λαμβάνοντας υπόψη τη δική μας ιστορικότητα, να καταδυθούμε σε ένα γοητευτικό ταξίδι αναζήτησης της ετερότητας του παρελθόντος, σε μια

προσπάθεια αυτογνωσίας. Η ίδια η *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* αποτελεί από μόνη της μια πρόσκληση σε διάλογο με το παρελθόν. Η μελέτη της κα-

τασκευής της και της διαδρομής της έως την εποχή μας, είναι άλλη μία τέτοια πρόσκληση.

ΕΙΡΗΝΗ ΠΥΡΙΠΤΑΗ

Π. Ύφαντης, *Μέγα Σπήλαιο. Ιστορία, πνευματική και εθνική μαρτυρία*, εκδ. 'Ι. Μητροπόλεως Καλαβρύτων και Αιγιαλείας, 'Αθήνα 1999, 200 σ.

Ἡ μονογραφία αὐτή ἀποτελεῖ μία προσπάθεια παρουσιάσεως τῆς ἱστορίας καὶ δράσεως τῆς 'Ι. Μ. Μεγάλου Σπηλαίου Καλαβρύτων ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ της ἕως σήμερα. Ἀφορμὴ τῆς μελέτης ἀποτελέσσε ἡ προκήρυξη βραβείου γιὰ τὴ συγγραφὴ μονογραφίας μὲ θέμα τὸ Μέγα Σπήλαιο ἀπὸ τὴν 'Ι. Μητρόπολη Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας. Τὴν ἐγκρίση τῆς ἐργασίας ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπονομὴ τοῦ βραβείου στὸ θεολόγο Π. Ὑφαντῇ διεκπεραίωσε ἡ 'Ακαδημία 'Αθηνῶν.

Τὰ περιεχόμενα τοῦ βιβλίου διαρθρώνονται σὲ ἑξὶ ἐνότητες (Κεφάλαια Α' - ΣΤ'), οἱ ὁποῖες χωρίζονται σὲ περισσότερα ὑποκεφάλαια, ἐνῶ στὸ τέλος τοῦ βιβλίου παρατίθεται Παράρτημα μὲ «Πηγές καὶ Ἀρχεῖα» (σ. 165-192) καὶ «Βιβλιογραφία» (σ. 193-199).

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο («Τοπογραφία καὶ Ὄνομασία τῆς μονῆς» σ. 19-29), παρουσιάζονται σὲ τέσσερα ὑποκεφάλαια ἡ χωρογραφία τοῦ Μ. Σπηλαίου, ἡ θαυματουργὸς εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, οἱ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες καὶ ἡ ἔγγεια περιουσία τῆς μονῆς.

Ἀπὸ τὴν προσεκτικὴ ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου διαπιστώνεται ὅτι ὁ συγγραφέας ἀντὶ γιὰ τὸ δρόμο τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας ἐπέλεξε τὴν ἀτραπὸ τῆς ἀντιγραφῆς. Ἐτσι περιγράφει τὸν κυρίως ὄγκο τοῦ μοναστηρίου καὶ τοὺς περὶ τὸ Καθολικὸ χώρους ἀντιγράφοντας ἀπὸ τὸ παλαιὸ Κτιτορικὸ τῆς μονῆς τοῦ Κων. Οἰκονόμου¹ (1840) καὶ

τὴν «Χωροταξικὴ Περιγραφή» τοῦ ἱερομονάχου Θ. Τσεκούρα² (1916), πράττοντας αὐτὰ γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος στηλιτεύει (σ. 20 σημ. 3) τὸν Τσεκούρα, ὅτι δηλ. ἐπαναλαμβάνει ἀκριτὰ πληροφορίες ἀπὸ τὸν Οἰκονόμου. Ἐτσι λοιπὸν ὁ σημερινὸς προσκυνητὴς καὶ ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου ἐπὶ ματαίῳ θὰ ἀναζητῇ τὰ «ὀγδοήκοντα κελία» τῆς μονῆς (σ. 20), τοὺς «τρεῖς συνεχόμενους ναῖσκους τῆς ἁγ. Αἰκατερίνης, τοῦ ὁσ. Λουκᾶ τοῦ Στεριώτου καὶ τῶν Ἁγίων Ταξιαρχῶν» (σ. 21), ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ «παρεκκλήσιον τῶν Τριῶν Ταξιαρχῶν» ποὺ περιγράφει ὁ συγγραφέας, ἀφοῦ αὐτὰ κἀνῃκα στὴν πυρκαϊὰ τῆς μονῆς τοῦ 1934· ὁ περιγραφόμενος πύργος μὲ τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁπ. Λουκᾶ στὴν κορυφὴ τοῦ βράχου (σ. 21) ἔχει καταρρεῦσει πρὶν ἀπὸ πολλὰς δεκαετίες.

Μὲ τὴν ἴδια μέθοδο ὁ συγγραφέας πραγματεύεται καὶ τὴν κατὰ παράδοσιν ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ἱστορηθεῖσα εἰκόνα τῆς βρεφοκρατούσας Θεοτόκου,³ ἀντιγράφοντας τὴν περιγραφή ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ Ἀνδ. Ξυγγόπουλου.⁴ Καὶ ἐνῶ σὲ ἔκταση περίπου δύο σελίδων παραθέτει ἀκριτῶς τὰ ἐπιχειρήματα Ξυγγόπουλου καὶ

1. (Κ. Οἰκονόμος ἐξ Οἰκονόμων), *Κτιτορικὸν ἢ Προσκυνητήριον τοῦ Μ. Σπηλαίου*, 'Αθήνα 1840.

2. Θ. Τσεκούρας, *Χωρογραφικὴ καὶ Ἱστορικὴ περιγραφή τῆς 'Ι. Μ. Μ. Σπηλαίου*, 'Αθήνα 1916.

3. Ἀς σημειωθεῖ, ὅτι εἶναι ἡ μοναδικὴ ἀνάγλυφη εἰκόνα ἐκ κηρομαστίχης τῆς βυζαντινῆς περιόδου στὸν εὐρύτερο ἐλληνικὸ ἔθρο.

4. Ἀνδ. Ξυγγόπουλος, «Ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Μ. Σπηλαίου», *ΑΕ* 1933 101-118.